zima
2012

CJA002 – Fonetika, fonologie, teorie pravopisu

v9

POZNÁMKY Z PŘEDNÁŠEK

DAVID KLEMENT

FF MUNI | Brno

1 Obsah

1 Obsah....1
2 CJA002 - Fonetika, fonologie, teorie pravopisu....3
2.1 Literatura....3
2.2 Z čeho nestudovat....3
2.3 Podmínky ukončení....3
2.4 Elf....3
3 Fonetika, fonologie, ortografie, termíny....3
3.1 Fonetika....3
3.2 Hlediska fonetiky....4
3.2.1 Fysiologicko-artikulační....4
3.2.2 Akustické....4
3.2.3 Funkční....4
3.3 Fonologie....4
3.4 Ortoepie....4
3.4.2 Ortofonie....4
3.5 Ortografie....5
3.6 Termíny....5
3.7 Nářečí - tradiční teritoriální dialekty (TTD)....5
3.7.1 česká....5
3.7.2 středomoravská (hanácká)....5
3.7.3 východomoravská (moravskoslovenská)....5
3.7.4 slezská (lašská)....5
4 Mluvená a psaná forma jazyka. Pravopis....6
4.1 Mluvená forma....6
4.2 Psaná forma....6
4.3 Rozdíly....6
4.3.1 Linearita....6
4.3.2 Anisotropie....6
4.3.3 Hierarchičnost prvků....6
4.3.4 Informace o mluvčím....6
4.4 Psaná forma - Pravopis....6
4.4.1 Pravopis fonetický × fonologický....7
4.4.2 Diachronní pohled....7
4.4.3 Synchronní pohled....7
4.4.4 Funkce pravopisu....8
5 Pravopisné reformy....8
5.1.1 První pravidla českého pravopisu....8
5.1.2 Pravidla z 1941....8
5.1.3 Reforma 1957....8
5.1.4 Reforma 1993....9
6 Vývoj českého pravopisu....9
6.1 Pravopis primitivní (jednoduchý)....9
6.2 Spřežkový pravopis....9
6.2.1 Spřežkový starší (1330 – 1340)....9
6.2.2 Spřežkový mladší (konec 30. let 14. stol.)....10
6.3 Diakritický pravopis....10
6.4 Bratský pravopis....10
6.5 Pravopis novočeský....10
6.5.1 Reforma analogická 1819....10
6.5.2 Reforma (úprava) skladná 1842....10
6.5.3 Reforma 1849 – 1850....10
7 Fonetická transkripce....11
7.1.1 Alfabetický....11
7.1.2 Nealfabetický....11
7.1.3 Analytický....11
7.1.4 Syntetický....11
7.2 Mezinárodní fonetická transkripce....11
7.3 Standardní zjednodušená transkripce....12
8 Ortoepie....12
8.1.1 Pražský lingvistický kroužek....13
8.1.2 1942 – Ortoepická komise....13
8.1.3 Osobnosti, které se vyjadřují k výslovnosti:....13
8.2 Dělení spisovné výslovnosti....14
8.2.1 Neutrální (základní) styl....14
8.2.2 Vyšší (vybraný, explicitní) styl....14
8.2.3 Nižší (běžný, implicitní) styl....14
8.2.4 Nekorektní výslovnost....14
9 Tvoření řeči....14

9.1 respirace (fáze dechová) 15
9.2 Fonace (fáze hlasová) 15
9.2.1 Vlastnosti hlasu 15
9.3 Artikulace / modifikace 15
9.3.1 Tři resonanční dutiny (resonátory) 15
9.3.2 Artikulační orgány aktivní 15
9.3.3 Pasivní artikulační orgány 16
9.4 Artikulační báze jazyka 16
9.4.1 V češtině 16
9.5 Rozlišení mezi konsonantickou a vokalickou artikulací 16
9.5.1 Artikulace vokálů 16
9.5.2 Konsonantická artikulace 16
9.6 Praktická fonetika 16
9.6.1 Příklonky 16
9.6.2 Předklonky 17
10 Klasifikace hlásek 17
10.1 Vokály 17
10.1.1 V češtině 17
10.1.2 Klasifikace vokálů 17
10.2 Konsonanty 17
10.2.1 Dělení podle působu tvoření 18
10.2.2 Diftongy 18
10.2.3 Ráz 19
10.2.4 Postup u klasifikace 19
11 Zvukové jevy souvislé řeči 19
11.1 Slabika (sylaba) 20
11.2 Přízvukový takt 20
11.3 Výpovědní úsek 21
11.4 Výpověď 21
11.5 Promluva 21
12 Změny hlásek v proudu řeči 21
12.1 Hlediska 21
12.1.1 Paradigmatické změny 22
12.1.2 Syntagmatické změny 22
12.2 Závaznost změn: 22
12.3 Random heading 22
12.4 Asimilace / akomodace: 22
12.4.1 Asimilace znělosti 22
12.4.2 Asimilace artikulační 23
12.4.3 Vokálová harmonie 23
12.4.4 Metatese 23
12.4.5 Elise 23
12.4.6 Protese 23
12.4.7 Epentese 23
12.4.8 Hiát (průzev) 24
12.4.9 Apokopa 24
12.4.10 Synkopa 24
12.4.11 Hyperkorekce 24
13 Zásady výslovnosti přejatých slov 24
13.1 Jak probíhá počešťování 25
14 Fonologie 25
14.1 Fonetika vs. fonologie 25
14.1.1 Fonetika 25
14.1.2 Fonologie 25
14.2 Fonologický přepis 26
14.3 Alofon 26
14.4 Fonologické oposice (protiklady) 26
14.4.1 Nikolaj Sergejevič Trubeckoj 26
14.4.2 Klasifikace na základě typu příznaků 27
14.4.3 Korelace 27
14.5 Cvičný přepis: 27
14.5.1 Graficky 27
14.5.2 Foneticky 27
14.5.3 Fonologicky 27
15 Changelog 27

2 CJA002- Fonetika, fonologie, teorie pravopisu

PhDr. Jarmila Vojtová, Ph. D.
učo 263

25. 09. 2012

2.1 Literatura

- **jakákoliv skripta Marie Krčmové**
  - *buďto vydaná na MUNI nebo v Ostravě*
- Jiřina Hůrková - Česká výslovnostní norma, 1995
  - *nedají se sehnat...*
- Zdena Pálková - Fonetika a fonologie češtiny, Praha 1994
  - *od kapitoly 6 popis češtiny*
  - *vědečtější úroveň*
- Příruční mluvnice češtiny, 1995
  - *kapitola Fonetika a fonologie*
  - *není tam všechno, protože je to určené pro střední školy*
- Encyklopedický slovník češtiny, Praha 1992
  - *slovník termínů týkajících se češtiny*

2.2 Z čeho nestudovat

- ze středoškolských učebnic
- výpisky na internetu

2.3 Podmínky ukončení

- předmět je prerekvizita, vypisuje se jednou ročně
- podmínkou k připuštění ke zkoušce je úspěšné napsání pravopisného diktátu
  - v 5 větách povoleny max. 2 chyby
- na přelomu října a listopadu možnost si napsat zmíněný diktát (pokud úspěšně → vyřešeno)
  - následují další dva termíny na začátku zkouškového
- **zkouška je písemná o 4 částech**
  - fonetický přepis
  - fonologický přepis
  - klasifikace českých hlásek
  - teorie oboru - terminologie česky/latinsky, vysvětlit termín, uvést příklad
  - **každá z částí musí být splněna na 2/3**

2.4 Elf

- e-learning, materiály
- bude se upozorňovat emailem

3 Fonetika, fonologie, ortografie, termíny

3.1 Fonetika

- zkoumá parole, základní výrazový plán, tedy zvukovou stránku jazyka (co se vyslovuje, je slyšet – měřitelnými parametry zvuku)
- **Saussure** odvodil, že jazyk má dvě složky – konkrétní a abstraktní:

- langue – abstraktní systém (pravidla)
- parole – konkrétní

např.: žabka – [ˈžapka]

1. forma / výraz (parole) - jak se to vysloví, co slyšíme - **fonetika**
2. význam (langue) - označení té zelené žáby, obraz v hlavě

- fonetika je stará věda – první stopy u starých Indů (kritisovali chyby v deklamování náboženských textů)
- náš pohled je ovlivněn **strukturalismem**

Strukturalismus (PLK)
- základní důraz na strukturu jazyka, inventář jednotek (viz CJA001)

- fonetika zkoumá spisovnou češtinu - především současnou
- jazykovědná disciplína sledující zvukovou realisaci lidské řeči (proces vytváření zvuku, kvalita vytvořeného signálu, spojování hlásek, přibližování/oddalování hlásek, intonace)
- součástí parole - zkoumá tedy konkrétní promluvy

3.2 Hlediska fonetiky

3.2.1 Fysiologicko-artikulační
- popis produkce zvuku - pohled z hlediska mluvčího

3.2.2 Akustické
- percepce - vnímání zvukového signálu – pohled z hlediska posluchače

3.2.3 Funkční
- zabývá se tím, které zvuky jsou nezbytné pro porozumění (střídání-intonace), a které jsou nadbytečné (chraptění, výška hlasu)

3.3 Fonologie
- zabývá se významem zvukového plánu
- jazykovědná disciplína, která se nezabývá konkrétními zvuky, ale zkoumá strukturu zvuk. plánu, zkoumá systém, inventář zvuk. plánu
- vychází ze strukturalismu
- zajímá se pouze o významotvorné jednotky
  - [ˈrýma] / [ˈrýba] - tyto varianty ji nezajímají, protože víme, že za tím /b/ je /m/
- je součástí langue, tedy zkoumá to, co máme v hlavě

3.4 Ortoepie
- nauka o spisovném užívání (=norma) spisovně tvořených hlásek - nauka o spisovné výslovnosti

3.4.1.1 Příručky
Výslovnost spisovné češtiny I. (Výslovnost slov domácích), 1. vyd. Praha 1955, 2. vyd. Praha 1967
Výslovnost spisovné češtiny (Výslovnost slov přejatých), Praha 1978

3.4.2 Ortofonie
- subdisciplína ortoepie
- nauka o správném tvoření jednotlivých hlásek - je tedy nutným předpokladem ortoepie
- nemusí popisovat pouze spisovnou výslovnost (zabývá se i nářečími)

Obě nauky popisují část kultury jazyka.

3.5 Ortografie

- nauka o pravidlech správného psaní (pravopisu)

3.6 Termíny

Hláska / fón - základní jednotka mluveného jazyka (nejmenší rozlišitelná)
- foném - termín abstraktní, fonetický

Slabika - při mluvě vyslovujeme po slabikách

Samohláska / vokál - v češtině 10 - a, e, i, o, u, á, é, í, ó, ú
- základem jsou tóny, proto jsou základem slabiky (slabikotvorné)

Souhláska / konsonant - v češtině 25, údaje se mohou lišit
- základem jsou šumy
- většinou nejsou slabikotvorné, ale mohou se ve slabikách kumulovat
- slabikotvorné - r, l, m (a v nespisovném n, ň) - [l̥, r̥, m̥]
  - krk, vlk, osm, smrt
  - přednost r, pak l, pak m (sm̥rt - r)

Dvojhláska / diftong - v češtině au, ou, eu
- o̯u - domácí, zbytek cizí
- píše se oblouček pod u, aby se to odlišilo od např. pro-udit

Párové souhlásky - vytvářejí pár, rozdíl pouze ve znělosti (více než jen b/p, .. třeba ʒ/c)

Jedinečné souhlásky / sonory - nemají neznělý protiklad, slabikotvorné - r, l, m, n, ň, j

Přízvuk / akcent - v češtině je na první slabice - pevný, nemění význam, hraniční signál signalisující začátek slova / slovního spojení

Artikulace / (článkování) - tvoření jednotlivých hlásek - koordinovaná činnost mluvidel vedoucí k produkci řeči

Spodoba / asimilace– např. znělosti - přizpůsobení hlásek v rámci slova do jedné znělosti - shoda ['zhoda / 'schoda] - obojí spisovné (Morava / Čechy)
existuje více asimilací, např. artikulačního místa, způsobu, …

3.7 Nářečí- tradiční teritoriální dialekty (TTD)

Vzorová věta: Dej mouku ze mlýna na vozík.

3.7.1 česká

Dej mouku ze mlejna na vozejk.
- diftongy
- obecná čeština

3.7.2 středomoravská (hanácká)

Dé móku ze mléna na vozék

3.7.3 východomoravská (moravskoslovenská)

Daj múku ze mlýna na vozík.
- nejstarší podoba češtiny
- nemá diftongy

3.7.4 slezská (lašská)

Daj muku ze mlyna na vozik.
- ztráta kvantity

Základní diference je hláskoslovná

02. 10. 2012

4 Mluvená a psaná forma jazyka. Pravopis

- zvuková forma je starší, psaná vznikla jako záznam mluvené pro pozdější reprodukci

4.1 Mluvená forma

- má navíc oproti psané - rychlost projevu, melodie hlasu, mimoverbální prostředky (mimika, gestikulace)
- mluvený projev je nám bližší, přirozenější (mluvčí se ho nemusí učit narozdíl od psaného), jeho tvorba je spontánní
- možnost okamžité reakce

4.2 Psaná forma

- zřetelnost, přehlednost (díky grafickým prostředkům - členění, grafické zvýraznění)
- daná pravidla zaznamenávání, takže se v tom dobře orientuje, ale musíme se to učit
- psanou formu se vědomě učíme
- konservovanost - možnost opakovaného čtení, je stálá, trvalá
- umožňuje kontakt na dálku, neumožňuje okamžitou zpětnou vazbu, reakci
- je to vždy text předem připravený, lze jej opravovat, znova si po sobě přečíst

4.3 Rozdíly

- 4 základní rozdíly mluvené a psané formy:

4.3.1 Linearita

- řeč je tvořena lineárně, psaná forma je čtena lineárně
- v mluveném projevu je výraznější, nelze přeskakovat, signál zpracováván postupně

4.3.2 Anisotropie

- rozlišitelnost jednotlivých jazykových jednotek - jazyk se skládá z jednotlivých celků
- lepší je v psaném projevu, protože mluvený projev je souvislý signál, naopak v psaném je interpunkce, mezery …
- v psaném je členění uvědomělé

4.3.3 Hierarchičnost prvků

- jazyk je členěn na jednotky od nejnižších k vyšším
- funguje v obou formách, ale systém není identický

4.3.3.1 Psaný projev

- základní jednotkou je foném, vnímáme morfémy
- vyšší: morfém, věta, text

4.3.3.2 Mluvený projev

- základní jednotkou je hláska
- (hláska), slabika, takt (fonetické slovo, spojení více slov s jedním přízvukem), větný úsek (intonačně oddělené úseky), věta, výpověď

4.3.4 Informace o mluvčím

- více v mluveném projevu (jak mluví - psychický stav, vztah k posluchači, temperament)

4.4 Psaná forma- Pravopis

- ortografie - zásady správného psaní

Neplést:
hláska × písmeno/grafém
znění × psaní
(mluvení × psaní)
- grafém - může být písmeno, symboly v textech, číslice
- písmeno - pouze písmeno (litera)
- více druhů záznamu (např. slabičné)

4.4.1 Pravopis fonetický × fonologický

- záznam pouze dohodou, není mezi zápisem a významem žádné spojení

- pravopis fonetický znamená „piš, jak slyšíš“ – máme pravopis **fonologický**, zaznamenáváme pouze fonémy, které rozlišují význam
- žabka - píšeme to s b, protože to má souvislost s žábou

1 foném = 1 grafém
fonologicky /soud/, foneticky [ˈsout]

Pravopis funguje na základě různých principů:

4.4.2 Diachronní pohled

- princip historický
- navazujeme na pravopis z minulosti
- změny musí být postupné

4.4.2.1 Historický princip

- tradice, konservování určitých podob slov
- zpěv, skrz, když, y/i, ů, ch - historický vývoj, nelze vysvětlit pravidly

4.4.2.2 Etymologický princip

- zachování původu slova
- zachování předpon, přípon, aby bylo jasné, jak dané slovo funguje
- vítězství – od vítěze, svatba – souvisí se slovem svatý

4.4.3 Synchronní pohled

- současný stav slov

4.4.3.1 Princip lexikální

- prolíná se s diachronním
- píšeme nějak, aniž bychom přesně věděli proč
- zachování podob slov
- dcera, jméno, jsem, vyjmenovaná slova

4.4.3.2 Princip morfologický

- ohýbání slov
- přiřazení vzorů, psaní analogicky podle vzorů
- kodifikace koncovek slov, důležité pro význam věty
kosi/kosy

4.4.3.3 Princip syntaktický

- reflektuje vztah slov ve větě
- shoda přísudku s podmětem, interpunkce (členění věty)

4.4.4 Funkce pravopisu

zaznamenávací - zaznamenat mluvenou řeč do psané podoby
- podle jednoznačných pravidel
- fixace mluvených projevů

vybavovací - lze poměrně jednoznačně porozumět významu informace
- percepce mluvených projevů

Princip slabičného čtení - umíme správně slovo přečíst až po slabikách (jednotlivá písmena jsou modifikována podle kontextu (děti - d → ď, t → ť))

pěna × [ˈpjena] - rozdíl mezi psaným projevem a záznamem zvuku

Čeština má 42 grafémů, z toho 15 s diakritikou

5 Pravopisné reformy

v časopisu MUNI vyjde článek, doporučeno - Muni.cz - Háčky, čárky, tvrdé y ...

umět: stručnou charakteristiku jednotlivých reforem v průběhu staletí
- jak daný pravopis vypadal (příklad)
- kdy systém fungoval
- autor nebo dílo s ním spojené (kdo nebo v jaké památce)

5.1.1 První pravidla českého pravopisu

z roku 1902 - Jan Gebauer
- název: Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví
- snaha o počeštění
  - aesthetica → estetika
- v té době neustálená kvantita → ustálení
  - zasilatel / zasílatel
- zjednodušení souhláskových skupin
  - denník / deník
- autor nechával dublety a chtěl, aby si uživatelé vybrali
- v roce 1903 vydáno nové vydání na popud učitelstva, které nechtělo dublety, údajně podle frekvence, ale spíše podle subjektivního názoru autora, byla zrušena možnost volby

5.1.2 Pravidla z 1941

- reflektují vliv německého jazyka
- vrácení cizích slov k původnímu psaní
  - teze → these

5.1.3 Reforma 1957

- školní a akademická pravidla
- před ní velké diskuse o psaní cizích slov
- **demokratisace pravopisu** - snaha přiblížit pravopis prostému lidu
  - počeštění pravopisu
  - z/s ještě ne (fysika, tese)
- vzdělaná společnost o tom mluví jako o **plebejském pravopisu**
- zůstalo několik slov psaných se s: president, filosofie (z ideologických důvodů)

- v 80. letech se začalo psát všechno počeštěně - gymnázium, šampón, pasívum, archívní

5.1.4 Reforma 1993

- před ní pravopis stále rozkolísaný
- návrhy sjednotit y/i (nebo aspoň po vyjmenovaných slovech), zrušit kroužkované u, mně/mě
- návrh zrušit shodu podmětu s přísudkem
- podle anket se zjistilo, že nechceme přijímat změny
- do reformy se z úprav slov domácích nedostalo vůbec nic
- změnilo se pouze psaní přejatých slov
    - s/z na konci (kurz, dispenz, charizma, režizér (‼), izmus/ismus)
    - trochu to přehnali (např. izmy) - reforma chtěla být velmi pokroková, i po 20. letech se některé věci neujaly
    - označování kvantity - balon, penicilin
    - psaní přejatých slov podle výslovnosti - plejboj - varianty
- další změny grafická stránka - velká písmena
    - U Hrušky, U Červeného raka - v případě místních názvů nejsou dublety
    - u velkých písmen politický kontext
    - náboženské svátky (především křesťanské) s velkým písmenem
- psaní složených slov se spojovníkem - anglicko-český, ale zahraničněpolitický (od zahraniční politika)
- psaní čárek - snaha o rozvolnění v případech, kdy už nejde o větu ale o vsuvku (prosím, myslím, …) - možnost volby
- změny v tvarosloví
    - oni sází / sázejí, já kryju/kryji, oni kryjou - staví na stejnou úroveň
    - on tiskl / tisknul (podle frekvence většinou, nejednotné)
    - číslovky: do těch tří / třech domů
    - mé / mojí - pouze v ženském rodě
    - noha - bez nohou/ noh, rukou / ruk
    - moct - mohu / můžu
- viz dokument Pravopisné příručky reforma

6 Vývoj českého pravopisu

- od 13. století - první psané památky - psané cyrilicí, latinkou

6.1 Pravopis primitivní (jednoduchý)

- nejstarší fáze
- čeština užívala latinské písmo
- zaznamenávání rozdílů hlásky, které byly nejvíce podobné
    - c znamenalo c, č, k
    - z znamenalo z, š, s, ž
    - dete = dítě
- kvantita se nezaznamenávala, výjimečně zdvojením hlásky (př. comaar = komár)
- první česká věta 13. st. – vpisek v zakládací listině litoměřické kapituly

6.2 Spřežkový pravopis

- dva typy:

6.2.1 Spřežkový starší (1330 – 1340)

- několik tvůrců
- důsledně rozlišoval sykavky:

- zz = s
- z = z
- s = ž
- ∫∫ = š

- označování kvantity nebylo důsledné
- Legenda o Jidášovi

6.2.2 Spřežkový mladší (konec 30. let 14. stol.)

- nerozlišuje sykavky, ale hlásky znělé a neznělé
  - z = ž, z
  - s = s,š
  - ∫∫ = š
- dobře se ujal, užíval se celé 14. století
- Dalimilova kronika, Hradecký rukopis, Bible drážďanská

6.3 Diakritický pravopis

- **Jan Hus** – O pravopise českém (De Ortografia Bohemica)
  - neužívá termín nabodeníčko krátké/dlouhé, ale mluví o punctus rotundus (označení pro tečku) a gracilit virgula (označení pro čárku)
- rozlišuje vyslovování měkkého a tvrdého i/y (Hus si stěžoval, že Pražené vyslovování nerozlišují)
- prosazoval se špatně, existoval současně s předchozím

6.4 Bratský pravopis

- modifikovaná verze diakritického p.
- od konce 16. století až do národního obrození
- c, z, s → cyzý, sýla, zyma
- j = í → není
- j = g → gegj (její)
- g = ġ
- ú = v → vnor (únor)
- Bible Kralická

6.5 Pravopis novočeský

- tři výrazné reformy:

6.5.1 Reforma analogická 1819

-**Josef Dobrovský**

- po c se píše i/í
- z, s záleží na etymologii – syn, tisíc
- vzor pán – páni – kosi / pány – kosy

6.5.2 Reforma (úprava) skladná 1842

- **Pavel Josef Šafařík**
- pro hlásku í se používá í → uvolnění j a g
- písmeno j v platnosti hlásky [í] bylo nahrazeno grafémem í
- písmeno j začalo označovat hlásku [j]
- 1849: w bylo nahrazeno v, ou se začalo používat místo au.

6.5.3 Reforma 1849 – 1850

- na začátku slova je ú (psalo se v) a píše se ú → únor

- kromě au se používá i ou
- používá se forma s -li → ví-li
- [v] se nepíše w, ale v
- chtělbys se píše zvlášť

9. 10. 2012

7 Fonetická transkripce

- jednoznačný zápis zvukového plánu
- odhlíží se od pravopisných konvencí, snaha o co nejpřesnější záznam zvuku
- 1 hláska (fón) = 1 znak
- slouží k zápisu výslovnosti cizích slov, ve slovnících znění slov
- rozšiřuje se množství znaků, které označují různé hlásky

Rozdělení podle zápisu: Systém alfabetický nebo nealfabetický

7.1.1 Alfabetický

- pro záznam užívána písmena (latinku většinou)

7.1.2 Nealfabetický

- různé symboly - matematické, řecká písmena
- ruší se v něm korelace s grafickým projevem jazyka

Rozdělení podle přístupu: analytický, syntetický

7.1.3 Analytický

- složitější
- každá hláska zaznamenána vzorcem, vypovídá o artikulaci, atd.
- dnes se již nepoužívá, nahrazen počítačovým zpracováním

7.1.4 Syntetický

- jedna značka shrnuje informace o jedné hlásce

Dnes se používají alfabetické a syntetické
příklad analytické transkripce: [p]: α0aβ“δ0c3
(rty zavřeny, není účasten hlas, …)

7.2 Mezinárodní fonetická transkripce

IPA / API (eng abbrev / fr abbrev)
- vznikla z jazyků pro románské, germánské; pro jazyky slovanské ne úplně vhodná
- zavedla se pro srovnání mezi jednotlivými jazyky
- z roku 1886
- poslední revize 2005
- pro češtinu zbytečně složitá:
    - zápis samohlásek (rozlišuje se otevřenost souhlásek)
        - více stupňů kvantity
    - zápis afrikát - ts/c, dz/dž
    - zápis palatálních okluziv - ď, ť, ň - v IPA velmi speciální znaky

IPA	zjednodušená fonet. transkripce
ɛ	e
a: a. a	á a
ɲ	ň

7.3 Standardní zjednodušená transkripce

- alfabetická, syntetická
- na bázi pravopisu, ale odhlíží od konvencí
- vždy se uvádí v [ ]

Neobjeví se v ní: y, ý, ě, ů, x, w, q; velká písmena, interpunkce

Navíc proti std abecedě:

- posiční varianty

n: ŋ - n + k,g: [ˈbaŋka], [ˈmaŋgo]

m: µ: labiodentální m +v,f: [ˈniɱfa], [ˈtraɱvaj]

c: ʒ: znělé c: [ˈpoʒim], [ˈleʒkdo]

č: ǯ: znělé č: [ˈléǯba], [ˈǯez]

ch ɣ - ch-h [ˈbiɣ bil] - píše se spíš jako [bih bil]

r̥, l̥, m̥ - pokud slabikotvorné - píše se pod nimi kroužek

ráz - pokud slovo začíná na vokál - oko [ˈʔoko] - za přízvukem se píše taková hůlka: ʾ

více níže v dokumentu

dřít - progresivní asimilace

O progresivní asimilaci mluvíme tam, kde jsou pro výslovnost souhláskové skupiny rozhodující vlastnosti souhlásky první (např. neznělé [s] + znělé [ɦ] > neznělé [sx], typ [sxoda]) (Krčmová)

16. 10. 2012

8 Ortoepie

- nauka o spisovné výslovnosti
- logopedie – zabývá se vadami řeči
- ortofonie – nauka o správném tvoření hlásek, artikulace správných hlásek

Jan Hus – Ortographia bohemica – 1406-1412
- první dílo o českém pravopisu
- regulace "spisovné" češtiny
  - kritisuje Pražany, že nevyslovují dvojí l, dvojí i/y
  - chce jazyk vrátit do dřívější podoby, upřednostňuje archaickou výslovnost

Jan Blahoslav – Vady kazatelů – 1570/1
- rétorika
- vyjadřuje se k dialektům
- subjektivní estetické hledisko – co je pěkné, to je správné

Jan Ámos Komenský - Umění kazatelské – 17. stol.
- kritika kazatelů

- věnuje se prozodiím - intonace, přízvukování

Josef Dobrovský – píše německy o českém přízvuku
- v tomto období směšování písmene a hlásky (Lautlehre)

Jan Kollár – Myšlenky o libozvučnosti řeči vůbec, obzvláště česko-slovanské – 19. stol
- subjektivní, "co je krásné, to je správné"

Josef Durdík – Kalilogie čili o výslovnosti – 1873
- kalilogie – "krásná výslovnost" (= nauka o libozvučnosti)
- první systematický pokus o popis výslovnosti, snaha o normu
- nedostatky: "co je krásné, to je správné", regionální hledisko (bere Pražany jako správnou oblast), subjektivita

Antonín Frinta – O správné výslovnosti češtiny a slovenštiny – 1929
- hodnotí hlediska pro normu: většinové, nebo, dominující postavení Prahy, nebo estetické hledisko

Novočeská výslovnost – 1909
- přijde mu správná východočeská výslovnost, protože je Východočech, systematický popis výslovnosti (popisoval svůj vlastní hlas)

František Trávníček
- původem z Moravy

Správná výslovnost češtiny pro herce – 1935

Spisovná česká výslovnost – 1940
- subjektivita: byl v Brně, preferoval regionální hledisko

8.1.1 Pražský lingvistický kroužek

Sborník Spisovná čeština a jazyková kultura – 1932
- každá kapitola popisuje jeden jazykový plán

- Miloš Vajgar – kapitola Zvuková kultura českého jazyka
- nedostatkem kategorické formulace, "jen jedno je správně"

8.1.2 1942 – Ortoepická komise

- v čele Bohuslav Hála
- 1950 – se stává součástí Ústavu pro jazyk český AV ČSR
- měla za úkol vytvořit nějakou normu, říci co je správně
- vyřešit vztah mezi výslovností a pravopisem
- stanovit, kde bude spisovná výslovnost povinná

Výsledek:
- základem spisovné výslovnosti je oblast středních Čech **bez Prahy** a dublety pro Moravu ([schoda / zhoda])
- oblast projevů: citově neutrální, oficiální (veřejné), polooficiální, projevy předem připravené
- 2 publikace
  - Výslovnost spis. češ. 1 – 1955,1967 – (B. Hála) - výslovnost domácích slov
  - Výslovnost spis. češ. 2 – 1978 – (M. Romportl) - výslovnost slov přejatých, rejstřík 25k cizích slov
  - dodnes není žádná nová norma

J. Hůrková – Česká výslovnostní norma – 1995
- naznačuje nové tendence češtiny, jediný souhrnný popis, jak vypadá čeština

8.1.3 Osobnosti, které se vyjadřují k výslovnosti:

Zdena Bálková, Marie Krčmová, Tomáš Duběda

Základem správné výslovnosti je většinové hledisko

8.2 Dělení spisovné výslovnosti

- vertikální členění ortoepie na 3 styly

8.2.1 Neutrální (základní) styl

- veřejné mluvené projevy neutrálního charakteru, oficiální jednání, přednášky, prof. mluvčí (moderátoři, učitelé)

8.2.2 Vyšší (vybraný, explicitní) styl

- obřadní projevy v místech s obtížnou akustikou a větším publikem → mluvčí mluví pomalu, výrazně, přesně

8.2.3 Nižší (běžný, implicitní) styl

- náznaková výslovnost, snaha mluvit spisovně, spontánní projev – na hranici spisovnosti
- např. sportovní reportéři

Mluva nářeční - není spisovná, podmíněná regionem, v soukromých projevech je náležitá, má také určitou vlastní normu
Mluva nekultivovaná / nedbalá mluva

Jevištní mluva
- může předvádět jakýkoliv styl řeči
- stylisace (musí být v rámci porozumění)

Eufonie – libozvučnost (v literárních textech)
Kakofonie – opak eufonie
Kalilogie – nauka o eufonii, rozšířena v 19. stol., dnes neaktuální

8.2.4 Nekorektní výslovnost

- s/z v cizích slovech
- nedodržení kvantity (pani, vidim,...)
- nedodržování souhláskových skupin (spomínka, vzteklej)
- nazalisace některých souhlásek (pámbůh)

- rotacismus – špatná výslovnost r
- rotacismus bohemicus – špatná výsl. ř
- sigmatismus – špatná výslovnost sykavek

Ve fonetickém přepisu se používají velká písmena pro zaznamenání chyb výslovnosti

23. 10. 2012

9 Tvoření řeči

- artikulační (organogenetická) fonetika
- všechny orgány podílející se na tvoření řeči mají primární funkci jinou, sekundárníje funkce řečová
- fysiologie řeči – tvorba, artikulační orgány, sluchové orgány, neurologické podmínky – percepce
- 3 základní fáze

9.1 respirace (fáze dechová)

- plíce
- mluvení probíhá při exspiraci (výdech), existují slova, jazyky, které mají i inspirační slova
- jiné dýchání – nádech krátký, vyrážení slabik
    - při reflex. dýchání poměr 2:3 (doba nádech:výdech), 0.5 l nádech
    - při mluv. 1:7-12 (až 1.5 l nádech)
- mluvní úsek – mezi nádechy je vdechová pausa → frázování
- dechová ekonomie – hospodaření s dechem; nelze se nadechovat kdekoliv v textu
- fysiologický mluvní úsek – pořád stejný, zahrnuje dva až tři takty → předurčuje rytmus jazyka
- největší spotřeba vzduchu: h, ch, samohlásky, f, sykavky
- nejméně: l
- spirometr – přístroj na měření dechu

9.2 Fonace (fáze hlasová)

- hlasivky
- spodní hrtan, hlasivková štěrbina glottis obklopená velmi pohyblivým vazivem
- hlasivky rozkmitají vzduch, který pak naráží do resonančních dutin

9.2.1 Vlastnosti hlasu

9.2.1.1 Výška/frekvence

- závisí na frekvenci hlasivek (80-1000 kmitů/s)
- rozpětí hlasivek 1.2 cm u žen, až 2 cm u mužů
- neovlivňuje význam sdělení

9.2.1.2 Síla hlasu / intensita

- větný přízvuk, ale obecně nemění význam sdělení

9.2.1.3 Barva hlasu / hlasový timbre

[témbr]

- charakteristika hlasu, umožňuje identifikaci jednotlivce – při průchodu hlasovým ústrojím přidá k hlasu šum, který je pro každého jedinečný

9.3 Artikulace / modifikace

- vytváření jednotlivých hlásek
- artikulační orgány

Používá-li se pojem artikulace v širším slova smyslu, označuje všechny tři fáze tvoření řeči dohromady a třetí fáze je pak označována jako modifikace. Při použití v užším smyslu jde pouze o fázi třetí.

9.3.1 Tři resonanční dutiny (resonátory)

1. ústní (orální)
2. nosní (nazální)
3. hrdelní (laryngální)

9.3.2 Artikulační orgány aktivní

- jsou pohyblivé, jejich pohybem se artikulace uskutečňuje

rty (labia)
jazyk (lingua)
měkké patro (velum)

hlasivky (chordae vocales[1])

9.3.3 Pasivní artikulační orgány

- nepohyblivé nebo se při artikulaci nepohybují, na nich artikulace provádí, vytváří se překážka výdechového proudu

rty (labia)
zuby (dentes) – v češtině nevyužívány
dásně (alveoly)
tvrdé patro (palatum)
měkké patro (velum)
hrtan (larynx)
dolní čelist (mandibula) – v češtině nevyužívána

Klasifikace vokálů probíhá podle polohy jazyka
Konsonanty se klasifikují podle pasivních a. orgánů
(v češtině se tvoří nejvíce na alveolách)

9.4 Artikulační báze jazyka

Specifický způsob koordinace artikulační práce pro daný jazyk. Zahrnuje základní artikulaci hlásek, hlavně místo a způsob tvoření hlásek a doplňkovou artikulaci. Souvisí se soustavou hlásek, které je mluvčí daného jazyka schopen vyslovit a rozlišit.
Artikulační báze se člověk zbavuje nejhůře, proto mluvíme s přízvukem v cizím jazyce

9.4.1 V češtině

- méně intensivní činnost rtů
- málo výrazný slovní přízvuk
- soustředění artikulace k alveolám
- **charakteristické hlásky češtiny**: ř, znělé h
- **věta**: kratší sestupné takty, méně spojitá výslovnost mezi slovy – méně asimilace
- různé typy asimilace

9.5 Rozlišení mezi konsonantickou a vokalickou artikulací

9.5.1 Artikulace vokálů

- artikulují se při otevřené hlasivkové štěrbině (**apertura**)

9.5.2 Konsonantická artikulace

- při vytvoření překážky (**striktura)**

9.6 Praktická fonetika

Proklitika (předklonky), enklitika (příklonky)

9.6.1 Příklonky

- nikdy nemají přízvuk a přiklánějí se k předchozímu přízvučnému slovu/taktu

1. krátké tvary zájmen: mě, tě, se, mi, ti, si, mu, ho
2. pom. sloveso být (složený slovesný tvar) – příklonkou pouze v préteritu (min. č.): učil jsem se a v kondicionálu: učil bych se
3. spojky: -li, však (spěchal, přišel však pozdě)

[1] rima glottidis – hlasivková štěrbina; hlasivky - plica vocalis

9.6.2 Předklonky

- krátká slova, která se předklánějí k prvnímu přízvučnému taktu ve větě
- není příliš jasně dáno

spojky: a, ale, jak, že
částice: tak, jak, to…

1. 11. 2012

10 Klasifikace hlásek

10.1 Vokály

- pohyb jazyka
  - horizontální: přední – střední – zadní
  - vertikální: nízké – středové – vysoké
- činnost rtů – labialisace (zaokrouhlení rtů)
- otevřenost / zavřenost vokálů – v češtině je to záležitost spisovného jazyka, ale není významotvorná
- nazálnost – záležitost nedbalé výslovnosti
- trvání (kvantita) – krátká/dlouhá

10.1.1 V češtině

5 kvalit vokálů
2 kvantity
znázornění trojúhelník, v případě nářečí 4úhelník

	nelabialisované			labialisované	
vysoké	i / í				u / ú
středové		e / é	ə	o / ó	
nízké			a / á		
	přední		střední	zadní	

10.1.2 Klasifikace vokálů

1. kvantita
2. horizontální
3. vertikální
4. labialisace

Odchylky
ne všechny se stejně využívají – střední vytlačovány
zkracování vokálů z ekonomických důvodů, nespisovné, protože kvantita významotvorná

10.2 Konsonanty

- vznikají vytvořením striktury
- základní kritéria klasifikace
  - **místo** – kde je utvořena striktura artikulačním orgánem
  - **způsob artikulace**
    - tři základní fáze:

1. intense – jak orgány vytvářejí překážku
   definice: *fáze zaujímání cílového artikulačního postavení*
2. tense – okamžik jeho trvání
3. detense – fáze ústupu

10.2.1 Dělení podle působu tvoření

10.2.1.1 závěrové

- hlasové orgány uzavřou výdechovému proudu na některém místě úplně cestu → vzniká závěr (okluse), v detensi se vytvoří náhlé jednorázové uvolnění překážky → (explose)

z hlediska artikulačního **explosivy**
cz názvy: hlásky okamžité, ražené, výbuchové
b, p, t, k

10.2.1.2 Úžinové

- při detensi se art. org. těsně přiblíží a vytvoří úžinu (konstrikce). Během detense se orgány postupně uvolňují, lze hlásku protahovat, zvuk postupně zaniká

z hlediska artikulačního: **konstriktivy**
z hlediska akustického: **frikativy**
cz názvy: úžinové, třené, trvací
š, s, f, ch

10.2.1.3 Polozávěrové

- při tensi se výdechová cesta na okamžik úplně uzavře, v detensi se pak postupně uvolňuje stylem úžiny – semiokluse

z hlediska artikulačního: **semiokluzivy**
z hlediska akustického: **afrikáty**
cz názvy: polozávěrové, polotřené
c, č, dz, dž

10.2.1.4 Nazální oklusivy

- rozdíl b/m – pouze v uvolnění patra

m, n, ň a jejich nosové varianty

10.2.1.5 Vibranty

- úžinové
- úžina v oblasti prealveolární se mění, chvíli je závěrem a chvíli úžinou

r, ř/ r̝ (znělé/neznělé)

10.2.1.6 Laterální konstriktiva

Laterální konstriktiva (boková) – l (hlas jde po boku)

10.2.1.7 Sonora glide

J – klouzavá hláska (glide) – silná hlasová složka, součást nepravých diftongů

10.2.2 Diftongy

- domácí ou, cizí au, eu
- aby to byl diftong, musí být součástí jedné slabiky – tautosylabický
-v čj diftongy klesavé
- ve slovenčině diftongy stoupavé – miera, kuoň

10.2.3 Ráz

- tvrdý hlasový začátek
- před artikulací vokálu hlasivky k sobě přimknou a pak se prudce odtrhnou
- přispívá k větší srozumitelnosti

10.2.3.1 Obligatorní (závazný)

- na začátku slova po pauze (Eva, alej, okno, uhlí, únava)
- po jednohláskových neslabičných předložkách k, s, z, v, o, u (k Evě, z Ameriky, v aleji, o Opavě (ráz 2x) – [ˈk ˈʔevje], ...)

10.2.3.2 Fakultativní

- doporučené pro neutrální a vyšší styl jazyk – při pečlivé výslovnosti

1. preposice končící na vokál + slovo začínající na vokál
   např. do Ostravy, po ulici,
2. prefix končící na v + slovní základ začínající na vokál
   např. doopravdy, naučit se [ˈdoʔopravdy, ˈnaʔučit se], poučit, neobyčejný, neúnavný
3. nej + slovní základ na vokál
   např. [ˈnejʔaktivňejší], nejobtížnější
4. první část složeného slova končí na vokál + druhé na vokál začíná
   např. [ˈmodroʔokí, ˈpravoʔúhlí]

10.2.4 Postup u klasifikace

Věra [ˈvjera]

- V – konsonant – pravý, znělý, labiodentální, konstriktiva středová, frikativa
- J – konsonant – nepravý, sonora glide, palatální, konstriktiva středová, frikativa
- E – vokál – krátký, přední, středový, nelabialisovaný
- R – konsonant – nepravý, sonora, prealveolární, konstriktiva vibranta, frikativa vibranta
- A – vokál – krátký, střední, nízký, nelabialisovaný

13. 11. 2012

11 Zvukové jevy souvislé řeči

- rovina suprasegmentální (nad více slabikami, větami, …), realisována prozodickými / modulačními prostředky
  - **síla hlasu** – přízvuky
  - **tempo hlasu** – rychlost artikulace -počet slabik za minutu: 5 úrovní národního tempa
    - úrovně:
      1. nejpomalejší: 100 slabik/min
      2. 400 slabik/min (CS)
      5. nejrychlejší: 900 slabik/min (ITA, RUS)
  - **výška hlasu** – signál emocí
  - **pauzy** – tvoří rytmus jazyka
  - **barva hlasu** – charakteristika mluvčího

Zvukové úseky nejsou totožné s úseky významovými

zvuková jednotka	významová jednotka
promluva	
výpověď (věta)	
výpovědní (promluvový) úsek	
takt (fonetické slovo)	
	slovo
	morfém | morf
slabika (první rozčlenitelné)	
(foném | fón)	

morf != slabika (u-či-tel ale uč-i-tel)
fonetické slovo (to by se – jedno fonetické slovo)
výpovědní úsek – **kólon** – významově spojená skupina několika taktů

11.1 Slabika (sylaba)

- nejmenší jednotka zvukového plánu
- fonace – vyjádření vrcholu slabiky
KV - slabiky otevřené – stře-da
KVK – slabiky zavřené – nad
- Před vrcholem mohou být max. 4 konsonanty:
vstříc, pstruh, vzkvět (ale [ˈvskvjet])
- Po vrcholu max. 3 kons.: zábst, (bez) pomst
- maxima nemohou být zároveň na konci i na začátku: strast, ctnost
- scvrnkls (cvrnkat kuličky)
- pst, pšt, kšc, bzzz – pseudoslabiky, pouze v onomatopoiích

11.2 Přízvukový takt

- skupina slabik, z nichž je jedna přízvučná
- může být shodný se slovem
- takt charakterisuje přízvuk, mezitaktová hranice
- v češtině přízvučná-nepřízvučná-nepřízvučná – daktylotrochejský spád
- v češtině takty klesavé
- přízvuk se opakuje po 2-3 slabikách
- vedle hlavního příz. i vedlejší – není v češtině kodifikován – hlavně ve slovech složených
    - značí se čárkou dole
- důležitý pro rytmus jazyka
- i plnovýznamová slova mohou v rámci toho, aby byl dodržen rytmus, ztrácet takt:
ˈTo je ˈjejí vina.
ˈJe to její ˈvina.
ˈByl by to ˈnevděk.
ˈTo by byl ˈnevděk.
Přízvuk často ztrácejí slova synsémantická, jednoslabičná.
ˈMá strach ˈz prohry.
Má ˈradost ˈz výhry.
- Enklitika (příklonky)
    - nikdy nemají přízvuk, přiklánějí se k prvnímu přízvučnému taktu ve větě
    - krátké tvary zájmen ve 3 a 4 pádě – mě, tě, se, mi, ti, si, mu, ho
    - pomocné být - četl jsem, četl bych

    - -li, však
- Proklitika (předklonky)
    - předklání se (připojují se zepředu) k prvnímu přízvučnému taktu
    - spojky (jak, tak), …
    - př. Maminka a tatínek; To by se mi líbilo. (2 takty), To je její vina. (3 takty); Je to její vina? (3 takty), To by byl nevděk. (2 takty) Má strach z prohry. (2 takty)
- vedlejší větný přízvuk (kompozita)

11.3 Výpovědní úsek

- nadřazen taktu, spojení několika taktů
- zahrnuje výrazy významově související
- uzavřen intonačně, syntakticky, charakterisován dechovými pauzami
- frázování – kde správně klást pauzy
- souvisí s větným přízvukem

11.4 Výpověď

- vyslovená věta (jednoduchá nebo souvětí)
- uzavřena tematicky, intonačně, syntakticky, charakterisována větným přízvukem

Tabulka: **přehled vět:**

Typ věty	lexikální prostředky	gramatické prostř. /způsob	zvukové prostř. /intonace	příklad
Oznamovací	x	indikativ/kondic.	klesavá kadence	*Maminka je v nemocnici.*
Tázací				
doplňovací	tázací slovo	ind./kond.	klesavá kadence	***Kde** je maminka?*
zjišťovací	x	ind./kond.	stoupavá/soupavě-klesavá (antikadence)	*Maminka je v nemocnici?*
Rozkazovací	x	imperativ	klesavá kad.	*Nalij si čaj.*
Přací	přací částice (kéž, ať, nechť, bodejž, …)	ind./kond.	klesavá kad.	*Kéž už jsou Vánoce.*

úspornost jazyka – v každém typu věty stačí jeden prostředek a už je jasné, o co jde
Zvolací věta – jakákoliv věta pronesená s citovým zaujetím

11.5 Promluva

- celek řeči mezi dvěma absolutními pausami pronesený jedním mluvčím
    - každá replika v dialogu je promluvou
- uzavřená tematicky (jak obsahem, tak formou), syntakticky, ukončena intonačně

20. 11. 2012

12 Změny hlásek v proudu řeči

12.1 Hlediska

- zajímá nás současný stav češtiny (synchronní pohled)
- spisovnost × nespisovnost (změny nedbalé, nářeční, …)

- změny paradigmatické × změny syntagmatické

12.1.1 Paradigmatické změny
- změny v inventáři fonémů (např. jedna výslovnost i, přibyly znělé fonémy ʒ, ǯ, zánik ó)

12.1.2 Syntagmatické změny
- změny mezi hláskami v proudu řeči – působení (např. asimilace)

12.2 Závaznost změn:
- **obligatorní** (závazné – proběhnou vždy) – asimilace znělosti
- **sporadické** – omezeny na určitou skupinu hlásek, probíhají jen někdy – disimilace znělosti (skup. čt → št)
- **fakultativní** – nemusí proběhnout ([ˈschoda]/[ˈzhoda], [ˈpunťík] → [ˈpuňťík])

12.3 Random heading
- blízkost hlásek
    - tautosylabické (v rámci slabiky)
    - heterosylabické (přes rámec jedné slabiky)
- posice hlásek ve slově (kombinatorika)
    - kombinatorní (hlásky jsou vedle sebe) – (např. [ˈz_babičkou])
    - posiční (neutralisace znělosti) – na konci slova neutralisace (např. [ˈlef])
- přizpůsobování / kontrast
    - asimilace – přizpůsobování
        - [ˈslovenskí] → [ˈslovenckí]
    - disimilace – kontrast
        - např. čt → št; [ˈtraktor] → [ˈtrachtor] (v nářečích)

12.4 Asimilace / akomodace:
- obojí přizpůsobování
- **asimilace** – přizpůsobování hlásek stejného typu (KKK, VVV), jazyková ekonomie
    - stupeň změny
        - úplná – výsledkem dvě stejné hlásky (např. odtáhnout → [ˈʔottáhnout])
        - částečná – odsunout → [ˈʔotsunout]
    - směr změny
        - regresivní – [ˈhátka]
        - progresivní [ˈʔotřít]
    - změny kontaktní (většina) × distantní
- **akomodace** – přizpůsobování různého typu (KV, VK) – v češtině zřídka
    - nazalisace – vždycky nespisovné – např. [ˈmáňí], [ˈmenší]
    - palatalisace – před předními vokály se vysloví … měkčeji – např. [ˈďím] / [ˈdím], [ˈruku] / [ˈtriki] (to 'r'/'i' je trochu měkčí ve slovech dím, triky)
    - asibilace – nespisovná, nářeční (slezská) – např. [ˈďeťi] → [ˈdzeci] / [dželi]
    - intervokalické oslabování – mezi dvěma vokály se oslabuje výsl. konsonant – např. [ˈňejakí] → [ˈňákí]; [povídá] →[ˈpoídá] → [ˈpoá]; lavice → [ˈlajce]

    změna distanční znělá → neznělá – nespisovné změny, např. [ˈdetektivka] → [ˈdedektívka]; [ˈplakát] → [ˈplagát]; [ˈdemogracie]; [ˈmotocigl]

12.4.1 Asimilace znělosti
- podléhají jí párové souhlásky, je obligatorní, pravidelná a spisovná

- v češtině je obecně as. regresivní, častěji jsou výsledkem neznělé skupiny (dáno skladbou jazyka, suffixy obvykle neznělé)
    znělé např. [ˈkrezba], [ˈprozba]
    neznělé: [ˈvotka]
    oba směry: sh, ř
    regresivní: v – podléhá asimilaci, ale nevyvolává ji ([ˈsval] × [ˈzval])
- sonory nepodléhají ani nevyvolávají asimilaci

12.4.2 Asimilace artikulační

- asimilace místa artikulace
    - spisovné změny: vznik nosového n, m – mango, tramvaj
        - fakultativní: d, t, n + ď, ť, ň
    - nespisovné: přiblížení s, č → šč – např. [ˈheščí], [ˈroščilit se]; n+b → [ˈhamba], [ˈpámbu]
- asimilace způsobu artikulace
    - spisovné:
        t+s,š → semioklusiva: větší →[ˈvječí], mladší → [ˈmlačí]
        d+s,š → semioklusiva: dětský → [ˈďecký]
    - nespisovné:
        podstata →[ˈpoctata] (prefix / sufix musí zůstat netknuté)
        např. slovenský → [ˈslovenckí], menší → [ˈmenčí]

12.4.3 Vokálová harmonie

- změna distanční
- snaha, aby v jednom slově byly vokály uspořádané (zejm. u cizích slov)
    např. [ˈmedecína], peloton → [ˈpeleton], [ˈpomoranč], [ˈčekuláda] / [ˈčikuláda]

12.4.4 Metatese

- vždy nespisovné, některé nářeční
- likvid: celer →cerel, revolver → levorvel, žlička, pernamentka, ...

12.4.5 Elise

- vypouštění hlásek ve slově
- může být i spisovné
    - panna →[ˈpana]; Anna → [ˈana], měkký → [ˈmňekí], dcera →[ˈcera], srdce →[ˈsrce], jsme → [ˈsme]
- nespisovné:
    - [ˈkerí], [ˈdicki], [ˈesli], [ˈprázňini], [ˈpřídu], [ˈdiť], [ˈjapko], [ˈúčasňice], [ˈřebík], [ˈřbitov]

12.4.6 Protese

- vložení souhlásky na počátek slova, které začíná na samohlásku
- v, h, (j) – protetické hlásky
- skoro vždy nespisovné, někdy nářečí

v: vona, voko
h: holomóc
some weird random dialects: hosoší (usuší), kupec (kopec), ucho (hochu)
- někdy spisovné: zvorat (není zorat)

12.4.7 Epentese

- vložení hlásky do slova
- v češtině především vokálů

- spisovná
  ['sedum], bedla → (koho co) bedel
- nespisovná, někdy snaha o hyperkorekci
  ponrava → ['pondrava], současnost →['součastnost], domácnost → ['domáctnost]

12.4.8 Hiát (průzev)

- vložení j do cizího slova mezi dva heteroslabičné vokály, z nichž jeden je 'i'

např.: hiát → ['hiját], Marie → ['marije] (ale ne koala → ['kojala])

12.4.9 Apokopa

- odpadnutí nepřízvučných slabik na konci slova
- spisovné:
  - např. kilogram →kilo
- nespisovné
  - stačí nám dvě slabiky a rozumíme tomu
  - v poho, bezva, naschle, bižu, po o, to neva
  - výjimky: brýden (odpadá přízvučná slabika)

12.4.10 Synkopa

- ztráta slabiky uvnitř slova
- nejčastější typ **haplologie** – slabiky se spojí v jednu
  morfologie a fonologie → měla by být morfofonologie, ale je to morfonie, Brnoviny

12.4.11 Hyperkorekce

- na základě nedokonalé znalosti systému něco opravíme blbě
- "hrozinky" (jsou to rozinky)
- lidové etymologie – poloklinika (poliklinika)

---

27. 11. 2012

13 Zásady výslovnosti přejatých slov

- v českých slovech není g, w, x, q, ó, eu, au
- záleží na čase převzetí, jak je dané slovo frekventované a jaký je jeho hláskový sklad
- **vyslovují se stejně jako česká**
  - toaleta, rešerše, bazén, ofsajd, brífink, trén[2], šofér, francíza
  - už se běžně skloňují jako česká slova
  - mají i české odvozeniny
- **počeštěná částečně**
  - di, ti, ni: diktát, panika, titul, rádio, pudink, mítink
- **slova citátová**
  - spojená s určitou oblastí (pizza, interview, outsider)
  - citátová slova: fair play × „to není fér“, faux pas
- **vlastní jména**
  - Žaneta, Kvído

[2] http://slovnik-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/tren

13.1 Jak probíhá počešťování

- přízvuk přejde na první slabiku
- nahrazení cizích hlásek nejbližšími českými hláskami (podle toho, jak to slyšíme)
    - anglické w → v (víkend, whisky, viska, visky); dž (džus, džíny, džem, džudo, džez)
    - francouzská nosovka -nk → ryzlink, marketink
    - e, o → plejbek, bek, men
    - vokál + nosovka → satén, bazén, bonbon,
    - hiát → mafie, hyena
    - kvantita → šampon, folklor, pasivní
    - q → kv (akvárium, Kvido, akvapark)
    - x → samotné mezi vokály: [ˈtaksi], [ˈluksace]
    - ex → [ˈʔegzistence], [ˈʔegzhalace], [ˈʔekstrém], [ˈʔeksministr]

---

4. 12. 2012

14 Fonologie

Fonologie (fonémika) je lingvistická věda, která podobně jako fonetika zkoumá zvukovou stránku přirozeného jazyka. Na rozdíl od fonetiky ji však zajímají pouze zvukové rozdíly, které mají v daném jazyce nějakou funkci (schopnost rozlišovat význam). Fonologie je nauka o funkci hlásek, zatímco fonetika je nauka o tvorbě hlásek ve zvukovém ústrojí, jejich šíření a vnímání. (wiki)

14.1 Fonetika vs. fonologie

14.1.1 Fonetika

- zabývá se zvukovou materií, tím, co je slyšet, co lze měřit, co dělají mluvidla
- základní jednotka je **fón**
- první stupeň abstrakce

14.1.2 Fonologie

- druhý stupeň abstrakce zvukového plánu
- zabývá se pouze tím, co je významotvorné
    - distinktivní (rozlišovací) rys – rys, kterým se liší význam dvou slov
- základní jednotkou je **foném**
- jazyková struktura
- vznik fonologie spojen s **PLK**em a strukturalismem (20. léta 20. stol.)

- 1928 **1. Mezinárodní sjezd lingvistů v Haagu** – první teze

- segmentální prvky (=fonémy)
    - diskrétní jednotky (každá jednotka rozlišuje, lze ji vydělit a popsat)
    - v češtině současně 36 fonémů, konečný počet (na základě spisovné neutrální zásoby)
    - např.: [ˈžapka] – p je realisace fonému b
    - **konstrukt** – abstraktní jednotka, jeho podstata dána posicí ve fonologickém systému – popisujeme kontrasty mezi fonémy – distinktivní rysy
    - **minimální zvuková jednotka schopná rozlišit význam**

14.2 Fonologický přepis

- abstrahuje od zvuku a zabývá se pouze jevy, které jsou významotvorné
- vycházíme s fonetického přepisu
- co se neobjeví:
    - posiční varianty n a m (tramvaj), slabikotvorné hlásky, neznělé ř, slovní přízvuk, ráz
    - ch/h → x
- zůstává
    - větný přízvuk, intonace, diftongy
    - předěly
    - terminální předěl – absolutní pauza: #
    - vnější předěl: +
    - vnitřní předěl: =
        - preposice a následující slovo: +do=školy+
        - preposice + slovotvorný základ: +na=psat+
        - komposita: země=koule
        - sufix 1. a 2. os. pl. imperativu: kup=me, kup=te

např. dětský [ˈďecki] /#ďetskí#/

- asimilace znělosti - doporučení je ji nechat

např. Bez práce nejsou koláče

foneticky: [ˈbes práce ˈnejsou̯ ˈkoláče↘||]

fonologicky: /#bes=práce+ne=jsou̯+ˈkoláče↘# / (plus intonace)

14.3 Alofon

- varianta fonému
- jeden foném se může realisovat více fóny
- 3 typy:
    - **základní** alofon – typický representant, maximum zákl. rozliš. vlastností
        babka – [ˈbapka] – b je typický repr. fonému b, zachovává max. vlastností, p je posiční, přizpůsobuje se okolí
    - **posiční** alofon – vzniká pod vlivem hláskového okolí, obligatorní/fakultativní [ˈpunťík]
    - **ostatní varianty** – individuální, regionální, nedbalá výslovnost
        např. krev – [ˈkreu]

14.4 Fonologické oposice (protiklady)

14.4.1 Nikolaj Sergejevič Trubeckoj

- základy fonologie
- dílo Fonologické oposice (Grundzüge der Phonologie, Praha 1939)
- každé dva fonémy mají **společný srovnávací základ** + **diferencující příznak**
    - **SSZ** - soubor vlastností, které jsou oběma srovnávaným fonémům společné
    - **DP** – dva různé fonémy musí mít nějakou relevantní odlišnou zvukovou vlastnost
- tři typy oposice:
    - **privativní oposice**
        - jeden člen protikladu má s druhým má všechny vlastnosti společné (SSZ) **a jednu vlastnost navíc**
            F_1: a + b + c → nepříznakový
            F_2: a + b + c + d → příznakový
        - vždycky srovn. dvou fonémů

- přítomnost nebo nepřítomnost příznaku, jeden příznakový (s bohatší charakteristikou), druhý nepříznakový
- v češtině všechny znělostní páry – p-b: mají SSZ, ale b má navíc znělost

- graduální oposice (stupňovitá)

- stejný SSZ **a liší se pouze mírou/stupněm vlastnosti**
  - F_1: a + b + c + d
  - F_2: a + b + c + 2d
- mohou být i ternární protiklady
- např. kvantita vokálů (a-á), v jiných jazycích např. otevřenost/zavřenost vokálů

- ekvipolentní oposice (rovnomocná)

- stejný SSZ **a každý z členů má navíc jednu různou jinou vlastnost**
  - F_1: a + b + c + e
  - F_2: a + b + c + d
- existence/neexistence příznaku
- např. t-ť, d-ď – všechno stejné, liší se místem tvoření, t-s – způsob tvoření

14.4.2 Klasifikace na základě typu příznaků[3]

- jednodimensionální
  - D × N, T x D
- vícedimensionální
  - P × T, P × Ť, P × K
- isolované
  - L × R

14.4.3 Korelace

- termíny k samostudiu: korelační pár, kor. řada, kor. svazek

14.5 Cvičný přepis:

14.5.1 Graficky

Kritik
Kritizovat, to je usvědčit autora, že to nedělá tak, jak bych to dělal já, kdybych to dovedl.

14.5.2 Foneticky

["kritik ↘| "kritizovat →| ˈto je ˈʔusvječit "ʔautora →| ˈže to ˈneďelá "tak →| ˈjag bich to ˈďelal "já →| ˈgdibich to "dovedl ↘||]

14.5.3 Fonologicky

/# ˈkritik ↘+ ˈkritizovat→+to+je+u=svjetčit+ˈautora+že+to+ne=ďelá+ˈtak→+jag+bix+to+ďelal+ˈjá →+gdi=bix+to+ˈdo=vedl↘#/

15 Changelog

2013-01-30: v9 – překlepy, doplnění informaci, minoritní restrukturalisace (ráz, diftongy)
2013-01-09: v8 – překlepy, faktické opravy, vyjasnění některých formulací, (pokus o) sjednocení velkých písmen v nadpisech; restrukturalisace kapitoly *4 - Mluvená a psaná forma jazyka. Pravopis*; oprava fonolog. přepisu;
2013-01-09: v7 – v tabulce vokálů chybělo "u"

[3] not a bloody clue what this is about... anyone?

2013-01-08: v6 – číslování nadpisů, oprava překlepů
2013-01-07: v5 a nižší – faktické, stylistické a formátovací změny